

ARCHÍVUM

EMLÉKEZÉS FERENCZIRE*Két nekrológ*

Ferenczi halála váratlanul érte barátait, kollégáit. Hatvanadik születésnapjára meglepetéskötettel készültek tanítványai, pályatársai, a kötet azonban három héttel az ünnep előtt hirtelen posztumusz kiadvánnyá vált.¹ Űr támadt. Nemcsak a pszichoanalízis, hanem a magyar kulturális élet is szegényebb lett. A pesti és miskolci lapokban másnap már megjelentek az első nekrológok, majd több héten keresztül újra és újra felbukkantak a Ferenczit búcsúztató írások. Nem lehetett elhinni, hogy valóban nincs többé.

In memoriam Ferenczi Sándor címmel hamarosan kötet jelenik meg a Ferenczi halálát követő írásokból, amelyek hazai és nemzetközi lapokban, folyóiratokban jelentek meg (sajtó alá rendezte, szerkesztette: Mészáros Judit. Józseveg Kiadó, megjelenés előtt). Sok közöttük a nagyon is személyes hangvételi búcsú. Kivételes az emlékezők sora, közöttük van például Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Sigmund Freud, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület részéről Bálint Mihály, Hollós István, Hermann Imre. Paul Federn, Ernest Simmel a bécsi és a berlini pszichoanalitikus egyesület emlékülésein elhangzott búcsúbeszédeket közöltek az analitikusok nemzetközi folyóiratában. A tengerentúlon is megemlékeztek Ferencziről: így az akkor már New Yorkba emigrált Lóránd Sándor és Radó Sándor, továbbá az utolsó analizált kollégák egyike: Clara M. Thompson. A *Thalassa* olvasóit szeretnénk még a kötet megjelenése előtt megajándékozni – eddig csak a korabeli újságokban publikált – két különleges szépségű írással, két rendkívüli barától: Ignostustól és Márai Sándortól.

„Tanítványává tett minden analitikust” – írta Freud Ferencziről.² Hozzátehetjük: barátjává tette a korszak legkiválóbb magyar íróit.

Mészáros Judit

---

¹ *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről.* Budapest: Somló Béla Könyvkiadó, 1933. Reprint kiadás: Párbeszéd Kiadó és T-Twins Kiadó, Budapest, 1993.

² Sigmund Freud: *Ferenczi Sándor.* Uo. 5–7.

BÚCSÚZTATÓ

Ignotus

Ferenczi Sándor nekem barátom volt – s én temetése órájában, melyen ott nem lehetek,³ síri áldozatkép úgy hódolok elszálló lelkének, hogy bezárkózom szobámba s szemközt a papirossal, megpróbálok azon hűsen s moccanatlan szólni róla s az emberi lélek körül tett felfedezéseiről, ahogy ő tette egykor, mikor analízisomba fogott, tehát mint mikor orvosnak s tudósnak kellett velem szembeszállnia, első magánbeszédeimet. Én ez elfogulatlanságot akkor nem bírtam, a jóbarát részéről erőltetésnek, sőt póznak éreztem –, s ezen való összekülönbözésünkön meg is szeggett analizáltatásom. Ami végső soron, úgy látom, fellélegezteti – életének amúgy is átka volt az emberismeret s a tudományos művészet, melynél fogva minden embert mindig és minden helyzetben úgy látott, titokrejtő homloklal nélkül, mint a Lesage Sánta Ördöge a házakat, s hiába volt analitikus és hiába volt kianalizálva, hiába szoktatta rá magát, hogy a természeteset természetesnek találja: nem igen találhatta annak, mert szinte monomániásan lesett rá, hogy tetten érje minden egyes emberben, akivel éppen beszélt, s akire emiatt alig tudott odafigyelni, mert arra figyelt, hogy mi van a beszéde *mögött*. A legtöbb ember eképp, hogy úgy mondjam: elromlott, s akit még ezenfelül, annak rendje s módja szerint kianalizált, az, úgy sejtem, el is veszett a számára. Én megmaradtam neki s érdekelhettem így annyira, mint egy könyv, melyet ki nem olvasott... Ferenczi Sándortól, a tudóstól és orvostól is áldozat volt, minden egyes esetben, az objektivitás, mélyel a tudósnak és orvosnak a megfigyelendő vagy meggyógyítandó objektum előtt állnia kell. S a barát, ki nem tudós és nem orvos, talán méltóan búcsúzik tőle, ha az örök elszakadás órájában ővele szemben vállalja ez áldozatot.

Ő ezt igen nagyra tartaná, mivel, mint ahogy a jezsuitákat a világiság teszi legjobb papokká, ő azért tudott nagy tudós lenni, mert akár csak mestere, Freud, legbelül ő is költőfajta volt. A három tanítvány közt, kiknek gondolataira Freud úgy rábízhatta a magáét, mintha ő maga gondolná tovább: Karl Abraham, Ernest Jones s Ferenczi Sándor közt Ferenczi a mesterrel legrokonabb abban, hogy ő is a tudományt a képzelet szárnyán merte jártni s mint ahogy a költő az az ember, aki igazat hazudik, föl merte tenni, hogy minden hazugság igaz. Ha valaha volt Rafael, ki kéz nélkül született, úgy Ferenczi Sándor volt az, kinek nem adatott meg, mint Freudnak, a közlés képességével együtt a közlés művészete is. Nagyon megérdemelte volna – eleinte végtelen fájt neki e hiányosság, s analitikusának – nem tudom, ki volt – e pont körül nyilván nagy harcai voltak vele. Ám a magával való szembesedés e tekintetben valóban kigyógyította: aki tulajdonképpen írónak indult

---

³ Ignotus, családi nevén Veigelsberg Hugó (1869–1949), 1908-tól 1930-ig a *Nyugat* főszerkesztője, 1913-ban a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület alapító tagja volt. A nekrológ megírása idején Bécsben élt.

volt, egyik napról a másikra letett arról, hogy „szépen” írjon s most már csakis pontosan akart írni. Amivel éppen legfontosabb írásai úgy hatnak, mint egy matematikai levezetés, geometriai ábra – tehát mégis csak szépek...

Megteremtőinek e költői mivolta és vonzása külön hivatású volt a pszichoanalízis történetében, mert egyrészt – tudományuknak tárgya az ember lévén – megélesztette szemüket olyan emberi adatok iránt, miket addig csak az embernek székértői, a költők szoktak volt észrevenni, másrészt a költők személyében menten olyan hívőket s híveket segített megszerezniök, kik belevitték az új hitet a közösségbe, s a laikusok s a hitközség hatalmával kívülről tudták rászorítani a hivatalos tudomány papjaira. A Thomas Mann s a Stefan Zweig tanulmányai után az egyetemi tanárok s az orvosi hetilapok sem írhattak, nem is írtak tovább olyan félvállról és melleleg az új lélektanról s az új lélekgyógyításról, mint még kevéssel azelőtt. S Ferenczi kivált nagy volt abban, mint találja meg a tudomány számára hasznosítható megpendítéseket a laikusok beszélgetéseiben, s mint nyerve meg a laikusokat tudománya szolgálatának. Kicsiben és részletben övele való barátságom formájában élhettem én is tulajdonképpen át, ami agyban és földtekényi széthullámszásban a pszichoanalízis terjedésének s diadalának története lett: a teremtő tudós s a felfigyelő intellektuálisok közt való kontaktust. A Ferenczi első írásainak megjelente után ő, a freudista, s én, a nyugatos, napról-napra összejöttünk a Nyolcak kiállításán szintén akkor feltűnt festőnek, Berény Róbertnek városmajori műtermében s kertjében s velünk még Doktor Halle, egy bécsi gyáros és kémikus s a fiatal Doktor Radó, ki akkor jogász volt, de aztán medikus lett s ma Amerikának egyik első analitikusa. Reggelbe nyúló délutánokon s esteken át itt vitattuk meg a Ferenczi elképesztő megfigyeléseit s következtetéseit, együtt az Einstein relativitásával, mely ugyanazon napokban kólintotta fejbe a világot – s másnap már másképp gondolkoztunk, mint ahogy előtte való nap gondolkoztunk volt. Sok évre rá meg kettesben látom magunkat üve Ferenczivel egy vasárnap délután, mikor nem volt rendelese, rendelőszobájában – kéz kézben ültünk egymás mellett, némán, szemünk lehunyva s gondolatainkat figyelve, majd kiki egy papírszeletre ráírva: ő, hogy mire gondolt, én, hogy mi jutott eszembe – s a két cédulát összehasonlítván, kitűnt, hogy ami nekem eszembe jutott, az az álomképződés freudi logikája szerint függött össze és összefüggött azzal, amit Ferenczi gondolt volt... tehát valóban van gondolatátvitel... Ami így kicsiben folyt a Városmajorban s az Erzsébet körúton, az mehetett végbe nagyban az egész világon – s ma, mint ahogy az új fizikából új világnézet alakult ki, a pszichoanalízison új *emhernézet* épül.

Ez emhernézethez Ferenczi azzal járult hozzá, hogy az emberi lélek őstörténetét még messzebb visszakövette, mint Freud. Ferenczinek a *trouvaile*-a abban áll, hogy meri a felnőtt lelket a csecsemői, a kultúremlerbit az őscsordai ember lelkére visszavezetni s a származásából, e származása hatásaiból, tovább bujkálásaiból s a bele való visszaesésekből magyarázni úgy rendes mivoltát, mint betegségeit. Ám az ember nem az emhernél kezdődik, még a vademhernél, még a maszületettnél, még az embriónál sem. Az embrió, ahogy sejtéből emberré fejlődik, kicsiben végigmegy

a skálán, ahogy az állat megtette az utat egysejtű véglénytől emberig – s lehetetlen, teszi fel Ferenczi, hogy ez útszakaszok emlékei is ne kísértsenek az emberi lélekben. Az emlőállatnak, amilyen az ember is egyenes őse a hüllő és a hal – tehát lelki s ennek alapján nemi életében nyilván lappanganak emlékei például a halak víz ellenében s sziklalépcsőkön feltörő ívási vándorlásainak. Az élet kezdetei a tengerbe visznek vissza: vajon például a magzatvíz s mint az úszási és lebegési álmok nem visszatérései-e ez ősalapotnak? Arra már Freud és utána Rank is rájött, hogy a születés, az anyatestből való kiválás, az embert egész további életére egy katasztrófa emléknymaival terheli meg. Vajon az egyéni élet megkezdésének ez a módja nem megisméltése-e annak a katasztrófának, mely a tengeri állatot akkor érte, mikor a vizek kezdtek szétoszlani a föld burkán s a vízi lénynek a szárazföldre kellett hozzáilleszkednie? S az eredendő katasztrófa emléke maga is, egyenest is nem bujkál-e a mai szárazföldi állat lelkében? S nem, sokkal későbbről s már csakis az emberben, a jégkorszak irtózatos rázkódtatása?... Csak érintem itt, amivel Ferenczi, a szorosabban vett analitikus feltevéseken s gyógyítási javallatokon fölül a pszichoanalista embernézethez hozzájárult – némelyik szempontot ő maga is csak éppen pedzette, némelyik szerint azonban teljes szemléletet dolgozott ki. Ha ma a pszichoanalízis nemcsak orvosi mesterség és lelki terepfelvétel, hanem olyan ember-természetrájk, melyre minden emberi vonatkozású tudományt: történelmet, szociológiát, jogot, nevelést, művészet- és vallástudományt újra át kell építeni, abban Ferenczi Sándornak mestere után talán legfőbb része van.

Mint nem szakbéli s aki, mondom, kianalizálva sem vagyok, a Ferenczi munkájának orvosi jelentőségét nem mérlegethetem. De őrá s az ő felvilágosításaira is állhat, ami az egész pszichoanalízisra: hogy amennyire mellette szól a pszichoanalízis megállhatásának, hogy gyógyításból s gyógyító sikerekből indult ki, a lélekről való fölvételei annyira megállhatnak, ha az analízissel nem is lehetne gyógyítani. Amilyen öröm, hogy van villamosvasút, telefon, telegráf és rádió, annyira igazak volnának az elektromossági elméletek, ha még mindig nem volnánk túl a postakocsin s a levélhordón. Bizonyos fokon túl szabadjon, bár laikus létemre, különben sem hinnem egy megtanulható orvosi mesterségben, vagy más szóval, megisméltetem, amit egypárszor mondtam, hogy csak egy orvosság van: az orvos. Azt aztán viszont a laikus is megíthette, hogy Ferenczi Sándor ilyen orvosság-orvos volt, aki mint ember tudott az emberre hatni, tehát tudott – ő tudta, hogyan – gyógyítani. Ember volt Ferenczi Sándor az emberek között, szerelmese és eszenciája nemének. Él a földgolyón másfél vagy kétmilliárd ember – s köztük igen sok híresebb s kitüntetettebb, mint Ferenczi Sándor volt. Mégis mondhatni, hogy halálával az emberiség többel lett szegényebb, mint csakis másfél vagy kétmilliárdodnyival. Ezt kimondani merni is olyan bátorság, mint Ferenczi Sándortól a tudóstól tanult a jóbarát, ki utolsó göröngyül dobja koporsójára...

Magyar Hírlap, 1933. május 28.

ÉLŐK ÉS HOLTAK: FERENCZI SÁNDOR

Márai Sándor

Már utálok kinyitni reggel a lapokat, vonakodom a telefonhoz menni: nem múlik hét mostanában, hogy meg ne haljon valakim. Bizonyos koron túl s ha ez a kor kalendárium szerint ifjúságnak számít is, az ember vonatkozásai az emberekhez csodálatosan megfinomodnak, a szitán átesik minden és mindenki; egy napon felébredsz s észreveszed, hogy részben reménytelenül egyedül vagy, részben reménytelenül bele vagy ágyalva valamilyen furcsa családba, amely a vérrel kötözött családnál is igazibb: néhány ember csak, élők és holtak, akikkel a világ pogány zűrzavarában összeakadtál s egy napon megtudod, hogy definiálhatatlanul, de közöttök van egymáshoz. Ebben a másik családban éppen úgy van rokoni hierarchia, van benne apa és anya, van benne tekintély, féltékenység és perpatvar; s e különös, vérrel nem ragasztott, kevésbé népes család vonatkozásainak lényege mégis az, hogy menthetetlenül összetartozol velük. Amellett nem is fontos, hogy gyakran lásd őket; ebből a másik, igazibb családból hiányzik az ól intimitása. Néhány évszámra nem látják a családtagok egymást, s ha találkoznak, csak esetlegest beszélnek. Ehhez a másik családhoz tartozott számomra és – különös mestersége folytán – sokak számára Ferenczi Sándor.

Krúdy halálát követő héten halt meg, hétfőn este, hatvan éves nem volt még. A család ritkul számomra... mondom, most minden hétre jut valaki. (Valamilyen bomlás van ebben a májusban; fázós, didergős az idő, nyugtalanító. Ezt azért írom, mert az ember nem csak az eszével él.) A harmincévesek nagyokat és jogosakat szavalnak, de úgy veszem észre, a hatvanévesek sem bírják különös ellenállással az életet. Ferenczi halála egészen primitíven hatott rám: nem hittem el. Mikor a telefonkagylót, melyből halálhírért hallottam, letettem, rövid tűnődés után felhívtam informátoromat, s érdeklődtem, nem tévedett-e? Később gondolkoztam ezen s rajta kaptam magam, hogy sért és dühít Ferenczi halála, gyermeki elképzelés volt bennem, hogy éppen ő kitalált valamit, reá nem érvényes, ő majd csak akkor hal meg, amikor akar. Úgy tudtam, még nem akart. (Kerülő úton megtudtam azt is, mennyire nem akart és mennyire lenézte a halált, s az élet primitív szerkezetét: egyik családtagjának megparancsolta, ha véletlenül meg találna halni, ne higgyék rögtön el, hanem rázzák meg erősen... Ennyit tartott a testről; mint egy rossz óráról, amely néha megáll, s csak rázni kell, hogy megint ketyegni kezdjen. Ebben a hideg gögben, ahogy tulajdon halálához használati utasítást adott családtagjainak, maradék nélkül benne van az egész ember.)

Ezért sértett a halála is. Talán csak rosszul rázták.

*

A magyar glóbusz századbeli szellemképeihez hozzátartozik Ferenczi, legalább úgy, mint mestere és barátja, Freud, a XX-ik század szellemtörténetéhez. Hogy az analízis terápia-e, vagy sem, azt nehéz ma eldönteni; e pillanatban azt hiszem, inkább művészet, mint terápia. Mikor Tolsztoj megírta a Háború és békét, valószínű volt, hogy nagy számsárgót nem igen ír még életében, de nem volt biztosíték arra, hogy következő műve is műremek lesz; ahogy nem is lett s ahogy az Iljics Iván halálában sikerült csak még egyszer megközelítőt alkotnia. Valahogy úgy látom az analízis gyakorlati esélyeit is: egy-egy sikerült analízis valóságos műremek, egy-egy zseni, Freud vagy Ferenczi, egyszer-kétszer életükben talán csodát tesznek, – de gyakorlat, tapasztalás szerencse, a páciens minősége s még annyi más kiszámíthatatlan komponens harmónikus összjátéka szükséges a csodához, hogy gyakorlati terápiáról bajosan lehet ma beszélni. Véleményem szerint az analízis jelentőségét nem is terápiikus biztonsága adja meg. Amit Freud kitalált, amikor Charcot mellett észrevette, hogy a hipnotizált hisztériás beteg az öntudatlanság állapotában is produkálja a hisztériás tüneteket, – hová vonulnak vissza ezek a tünetek, mikor az öntudatot és az akaratot kikapcsoljuk a betegből? – kérdezte Freud és megadta rá a választ: a tudatalattba. –) – ezt Ferenczi párhuzamosan vele ismerte fel s volt bátorsága vállalni a felismerés konzekvenciáit. A nagy szellemi cselekedet nem csak zsenialitás és hozzáértés, hanem erkölcsi bátorság következménye is. Freud nélkül, s amit Ferenczi csiszolt és hozzáadott, ma már lehetetlen elképzelni e század szellemi röntgenképét. Ezt a kis szót, hogy „gátlás”⁴, ma már konzervatív politikusok használják, akik piacon égetik el az analitikus irodalmat s nem tudják, hogy ez a kéttagú szó s ahogy Freud megfelelő időben kimondta, az értelmi világ új csillagképét világitotta meg.

Magyarországon Ferenczi Sándor végezte el ezt a tisztító munkát, amely mindennél a világon a hivatalos tudomány heves ellenállásba ütközött. Mit jelent meganalizált embernek lenni? Röviden felelhetünk: annyit, mint illúziók-nélküli embernek lenni. Asszociális a meganalizált ember? Freud és Ferenczi szerint nem az, sőt szociálisabb, mint a kollektív típusú ember, aki a nyájban keres oltalmat és menekülést. Miért hát, hogy minden végtelen egyforma dühvel gyűlölik ezt az új tudományt: a bolsevisták „ellenforradalminak” tartják, Hitlerék károsnak és forradalminak, az amerikai burzsoá-kritika „zsidó-tudománynak” tartja, az Egyház indexre tette, mert „megbontja” a lélek egységét, „szétrágcsálja” a hitet? Freud és Ferenczi magánya kisérteties volt s az analízis izoláltsága ma is feltétlen. De a „Traumdeutung” harminc éves és áll, mint egy szikla, hiába döngetik; ma már lexikális jelentősége van. Az analízis nem megoldás, mert megoldás nincsen. Az analízis egyszerűen megállapított valami pozitívumot, amit előtte nem ismertünk, be-

---

⁴ Hitler 1933 januárjában történt hatalomra jutása után májusban elkezdődtek a könyvégetések a német nagyvárosokban. Freud könyvei is a máglyákra kerültek.

kapcsolt egy X-et a lélekkutatásba, amely nélkül nem lehet tovább dolgozni: a tudatalatt fogalmát. Ezt hozta Freud. A felfedezés jelentősége egyértékű a puska-por, könyvnyomtatás, vagy a relativitás elméletének felfedezésével. Ezt ismerte fel Ferenczi.

*

Hatvan évből negyvenet tanított, gyógyított. Természetesen katedra nélkül,⁵ cím nélkül, kezdetben kiröhögve, később meggyűlölve. Munkája jelentőségét nem is sejtik idehaza. Ő volt az, aki leghevesebben lépett fel az analízis sarlatánjai ellen: valamilyen ortodox kört alkotott kevés számú, kiválasztott orvosokból s e kör senkit sem engedett közel, aki üzletet akart csinálni az analízisből, mint valami divathóbortból. Temetésén egyetlen orvos sem jelent meg,⁶ csak analitikus barátjai. Többet tudott az emberi életről, mint Magyarországon előtte bárki is a lélekkutatók közül. Az a gyanúm, hogy költő volt. Nem, mintha verseket írt volna. De tudta azt, amit a költők tudnak: kitapintani azt a szavakkal ki nem fejezhető valamit, ami egy lélek, élet igazi titka. Ha vele voltam, mindig várakozással néztem rá, hátha ki mondja. De nem mondta meg, sőt meghalt. Úgy érzem válasz nélkül maradtam. Ezért háborít fel halála.

Brassói Lapok, 1933. június 14.

---

⁵ Ferenczi – az Egyetemi Tanács pár hónappal korábbi elutasítását követően – végül is 1919 áprilisában megkapta professzori kinevezését a budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karára, ahol belekezdhetett a Pszichoanalitikai Tanszék és Klinika felállításába. A sors különös ironiája, hogy kinevezésén többek között Lukács György közoktatási népbiztoshelyettes aláírása szerepel. (Mint ismeretes, Lukács egész életében igen kevésbé becsülte a pszichoanalízist.) Sorsukat nemcsak ez kapcsolja össze, hanem az a tény is, hogy Lukács létrehozta a nemzetközileg elismert Budapesti Iskolát a filozófia területén, Ferenczi pedig, anélkül, hogy szándékában állt volna, gondolkodásával és személyiségével, tanítványaival együtt megteremtette a pszichoanalízis budapesti iskoláját, ami – valójában a szó szoros értelmében vett iskola nélküli – szemléletmódot jelentett, főleg a terápiás kapcsolat új minőségében és a traumaelmélet terén. Ferenczi professzori kinevezése a Tanácsköztársaság ideje alatt történt, a csakhamar bekövetkezett bukást követő megtorló intézkedések áldozatául esett a pszichoanalízis első egyetemi katedrája is. (Lásd erről: Erős Ferenc–Kapás István–Kiss György–Patrizia Giampieri Spanghero [1986]: Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918–1919. Egy katedra történetének dokumentumai. *Pszichológia*, 7: 584–592.)

⁶ Érdekes, hogy Márai valahogy nem orvosi minőségben tekintett a pszichoanalitikus orvosokra, akik ott voltak Ferenczi sírjánál, példaként Paul Federn, a Bécsi Pszichoanalitikai Egyesület akkori elnöke, aki valamennyi analitikus nevében vett búcsút Ferenczitől, vagy Hermann Imre, Bálint Mihály és sokan mások.

BUKISZ

KRITIKAI ÍRÁSOK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

VITA A MAGYAR SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁRÓL;

DÉR KATALIN – A FIDES EST RATIO FORDÍTÁSÁRÓL; **LÁNG BENEDEK** – ECÓRÓL;

HORÁNYI ATTILA – DANTÓRÓL; **BÁCSKAI VERA** – GYÁNI GÁBORRÓL;

VÁRI SÁNDOR – A NŐI HISZTÉRIÁRÓL; **PETE PÉTER** – MATOLCSY GYÖRGYRÓL;

FONTOS KÖNYVEK – 1999. I. NEGYEDÉV;

LEVELEZÉS – SZEMLE – MI A PÁLYA?

MEGJELENIK

1999. NYÁR

NYEGYEDÉVENTE

M □ HELY

A Mann család története – Interjú Thomas Mann fiával, Golo Mannal • Bertók László, Bihari Sándor, Bratka László, Farsang Sándor, Ferenci György, Fischer Mária, Gál Ferenc, Kulcsár Katalin, Nagy Gáspár, Nyírfalvi Károly, Pintér Sándor versei • Dalos Margit és Rába György prózája • Erwin Ringel: Isten halott – halott az Isten? (Isten elfojtása konjunkcióban) • Miguel de Unamuno: A tisztaságról • José Ortega y Gasset:

1999

3

Létezik e ma európai kulturális tudat? • Szilágyi István: Európaiság és modernizáció (Ortega és a 98-as nemzedék) • Csokits János: Hely vagy áldozat? (Egy római sors nyomában) • Lábass Endre: Tengerek (A gazella szíve) • Orosz Magdolna: Rejtett pátbeszédék (Az identitás kérdése a századforduló osztrák és magyar irodalmában) • Baán Tibor. Ferencz György költészetéről • Mekli Zoltán fotói